

УДК 377.1

Вадим ДИЯК,
*кандидат педагогічних наук, доцент, Національна академія
Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького,
м. Хмельницький*

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

У статті розкриваються особливості розвитку компетентнісного підходу, етапи його становлення. На основі аналізу наукової, психолого-педагогічної літератури досліджуються основні поняття та категорії даного підходу: компетенція, компетентність, професіоналізм, кваліфікація та виокремлюється поняття соціально-гуманітарної компетентності майбутніх фахівців.

Ключові слова: *компетенція, компетентність, професіоналізм, соціально-гуманітарна компетентність.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасні світові тенденції провокують на державному кордоні України загрози, які носять комплексний характер, що зумовлено ускладненням процесу протидії борства і залежністю від параметрів загроз в інших сферах, а саме у соціальній, політичній та економічній. Відповідно, адекватно вирішувати ці загрози в сучасних умовах можуть лише фахівці, у яких сформовані не тільки професійні вміння та навички, але якісно новий тип соціально-гуманітарного мислення.

Знаковим у розвитку освіти кінця ХХ – на початку ХХІ ст. є орієнтація навчання на “вільний розвиток людини”, на творчу ініціативу,

конкурентоспроможність, мобільність майбутніх фахівців. Як загальне визначення такого інтегрального соціально-особистісно-поведінкового феномену, як результату освіти у сукупності мотиваційно-ціннісних, когнітивних складових, і виступило поняття “компетенція/компетентність”. Уперше в історії вищої освіти було здійснено спробу підійти до створення системи освітньо-кваліфікаційних рівнів не на основі комплексу вивчених дисциплін, кількості годин, років навчання і низки інших показників освітнього процесу, а через урахування результатів навчання, докорінних змін у його організації, модернізації та уніфікації методів навчання та оцінки рівня досягнення компетенцій. Це означало формування нової парадигми освіти, історія становлення якої розпочалась у 70-х роках у США.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Проблемам готовності фахівців до професійної діяльності присвячені дослідження Г. В. Акопова, С. І. Архангельського, Ю. Н. Кулюткіна, В. А. Сластьоніна, Б. А. Сосновського, Г. В. Суходольського, Н. Ф. Тализіної, В. Д. Шадрікова та ін. Різні аспекти професійної освіти в сучасних умовах розглянуті у працях А. А. Вербицького, Б. З. Запесоцького, В. П. Зінченко, Н. З. Розова, П. Г. Щедровицького й ін. Закономірностям професійної діяльності та її системогенезу присвячені роботи З. Р. Геллерштейна, Є. А. Клімова, К. К. Платонова, В. Д. Шадрікова й ін. Самовизначення людини як суб’єкта професійної діяльності є предметом досліджень Є. А. Клімова, І. С. Кона, Н. С. Пряжнікова, Н. Н. Чистякова, С. Н. Чистякової та ін. Питання компетентнісного підходу розглядаються Ю. В. Варданян, Ю. Ф. Зеєром, А. К. Марковою, В. А. Сластьоніним, А. Шелтенем та ін. [3]. Ідею перебудови змісту освіти на основі компетентнісного підходу розглядають Б. П. Бітінас, С. П. Бондар, В. В. Краєвський, О. Я. Савченко, М. В. Рижаків, С. Е. Шишов, А. В. Хуторський та ін. [5].

Мета статті. Беручи до уваги вищезазначене, метою нашого дослідження було вивчення теоретичних положень щодо компетентнісного підходу у підготовці майбутніх офіцерів-прикордонників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Орієнтована на компетенції освіта була запропонована М. Хомським у 1965 році у Маса-чусетському університеті. Поняття “компетенція” використовувалось стосовно теорії мови, трансформаційної граматики. Учені проводили фундаментальну різницю між компетенцією (знанням своєї мови доповідачем-слухачем) і використанням (реальним використанням мови) у конкретних ситуаціях. У той же час у працях Р. Уайта (1959 р.) категорія компетенції змістовно наповнюється власне особистісними складовими, у тому числі мотивацією [5].

При цьому зазначимо, що самі поняття “компетенція” та “компетентність” і похідне від них “компетентний” широко використовувались і раніше у побуті та літературі. Його тлумачення здійснювалось у тлумачних словниках, що означало – обізнаний у певній галузі. Аналіз робіт з проблеми компетенції та компетентності (А. В. Хуторський, М. Хомський, Р. Уайт А. К. Маркова, Л. А. Петровська) дозволяє умовно виділити три етапи становлення освіти, що базується на компетенції [6].

Перший етап (1960–1970 рр.) характеризується введенням у науковий апарат категорії “компетенція”, створенням передумов розмежування понять компетенція/компетентність. З цього часу у руслі трансформаційної граматики та теорії навчання мовам розпочинається вивчення різних видів мовної компетенції, вводиться поняття “комунікативна компетентність” (Д. Хаймс) [7].

Другий етап (1970–1990 рр.) характеризується використанням категорії компетенція/компетентність у практиці та теорії навчання мов (особливо нерідних), а також професіоналізму в управлінні, керівництві, менеджменті, у навчанні спілкування; розробляється зміст поняття “соціальні компетенції/компетентності”. У праці Дж. Равена “Компетентність у сучасному суспільстві”, що з’явилась у Лондоні у 1984 р., дається розгорнуте тлумачення компетентності. Це явище “складається з великої кількості компонентів, багато з яких є відносно незалежними один від одного... деякі компоненти належать скоріше до когнітивної сфери, а інші – до емоційної... ці компоненти можуть замінювати один одного як складові ефективної поведінки”. При цьому, як підкреслює Дж. Равен, “види компетентності” – є “мотивовані здатності” [7].

Особливої уваги заслуговує широка представленість у різних видах компетентності категорій “готовність”, “здатність”, а також фіксація таких психологічних якостей, як “відповідальність”, “впевненість”.

Дослідники на Заході, у Росії та в Україні розпочинають не лише вивчати компетенції, виділяючи від 3 до 37 видів, але й будувати навчання, маючи на увазі їх (компетенцій) формування як кінцевий результат освітнього процесу (Н. В. Кузьміна, А. К. Маркова). Для різних видів діяльності дослідники виділяють різні види компетентності. Наприклад, для мовної компетенції/компетентності Рада Європи (1990 р.) виділяє стратегічну, соціальну, соціолінгвістичну, мовну та навчальну [4].

Компетентнісно-орієнтована освіта із середини 80-х років почала широко розповсюджуватись у багатьох розвинутих країнах світу. У різноманітних модифікаціях вона утвердилась у системах освіти Австралії, Великобританії, Фінляндії, Австрії, США, Канади, Нідерландів тощо.

Уведення у професійну освіту, крім знань, умінь і навичок, нових освітніх конструктів – компетентностей, компетенцій і ключових кваліфікацій – науково обґрунтовано такими ученими країн Європейського Союзу: Р. Бадер, Д. Мертенс, Т. Орджі, Б. Оскарсон, Т. Росс, С. Шо, М. Холстед і А. Шелтен та ін. [9–12].

Серед причин, що примусили уряди цих країн звернути увагу на проблему професійної компетентності працездатного населення та молоді, слід зазначити такі:

“тиск” роботодавців, які ініціювали соціальний діалог з професійної освіти та висунули особливі вимоги до випускників як основні “замовники” кадрів;

необхідність підвищити конкурентоспроможність випускників на ринку праці та забезпечити їх соціальну адаптацію засобами ефективної професіоналізації;

створення основи для нострифікації (взаємовизнання) професійних сертифікатів випускників у межах створення єдиного європейського освітнього простору і т. д. [8]

Третій етап дослідження компетентності як наукової категорії відносно освіти, що був розпочатий у 90-ті роки минулого століття, характеризується появою праць А. К. Маркової (1993, 1996 рр.), у яких у загальному контексті психології праці професійна компетентність стає предметом спеціального всебічного вивчення [7].

Таким чином, можна говорити про теоретико-методологічні передумови у вирішенні питання формування професійної компетентності у суб'єктів ВНЗ. У теорії та методиці професійної освіти дане питання розглядається у двох напрямках: як самостійне завдання і шлях вирішення інших, більш загальних проблем [1].

На основі аналізу досліджень наукових праць А. Хуторського, С. Бондара, А. Маркова, С. Шишова можемо зробити висновок про те, що формування компетентностей учнів зумовлене реалізацією відповідного оновленого змісту освіти. На їхню думку, продуктивні методики та технології дійсно мають суттєвий потенціал, реалізацію якого можна безпосередньо пов'язати з формуванням основних груп компетентностей учнів, завданням, яке по праву визнається найвідповідальнішим у роботі вчителя, бо торкається життєвих умінь учнів, їх пристосованості до життя і, зрештою, їх долі [2].

У порівнянні з іншими результатами освіти компетенція:

- а) інтегрований результат освіти;
- б) виявляється ситуативно;
- в) існує як потенціал, який наповнюється конкретним змістом і виявляється в конкретній ситуації.

Існують різні підходи до визначення “компетентності” та “компетенції” в освіті.

Підхід перший: компетенція – складова компетентності.

Підхід другий: існує лише один вірний термін для характеристики рівня підготовки – компетенція. Цей підхід продовжує і уточнює попередній.

У західному світі пропонуються такі визначення компетенції: дещо, що повинна вміти робити людина, щоб справитися зі своїми посадовими обов'язками в компанії; група знань у певній галузі, навичок і відносин, які впливають на значну частину професійної діяльності (ролі

або зони відповідальності), які пов'язані з виконанням діяльності, можуть бути виміряні всупереч прийнятим стандартам, розвинені через навчання (Parry, 1996); базова характеристика індивіда, що причинним способом пов'язана з критеріями ефективної й/або успішної дії у професійних або життєвих ситуаціях (“базова характеристика” означає, що компетенція – це глибока і стійка частина особистості, яка дозволяє передбачити поведінку людини в досить широкому колі ситуацій, як життєвих, так і професійних; причинний зв'язок означає, що компетенція зумовлює поведінку або дію; зв'язок із критеріями дії означає, що за компетенцією можна визначити, хто робить щось добре або погано, що може бути обмірюване за певними критеріями або стандартами); здатність керувати ситуацією (навіть непередбаченою); компетенція – це структура, що складається з різних частин, як пальці (тобто навички, знання, досвід, контакти, цінності – це пальці, координація всіх цих елементів – це долоня, і, нарешті, контроль над усією системою, який символізується нервовою системою, що керує рукою в цілому) [6].

Підхід третій: компетентність – це результат підготовки, компетенція – коло повноважень.

Підхід четвертий: компетентність – результативне поняття, а компетенція – процесуальне. Л. З. Тархан дотримується визначення компетенції, яке запропонував О. С. Чабан. Основними рівнями професійної компетентності суб'єкта діяльності, зазначає дослідниця, стають навченість, професійна підготовленість, професійний досвід. Компетенція, на її думку, є поняттям процесуальним, тобто компетенції як виявляються, так і формуються в діяльності, й оскільки всі види діяльності взаємопов'язані в потоці людського життя, не можна суворо розмежувати види діяльності, отже види компетенцій. Компетенція – це можливість працювати, це активна позиція, за якої людина знає, може і хоче робити щось [6; 8].

Підхід п'ятий: підготовка характеризується одним терміном – “компетентність”. М. І. Лук'янова, посилаючись на Н. М. Лобанову, наводить характеристику професійно-педагогічної компетентності як системної властивості особистості та виділяє три компоненти: професійно-освітній, професійно-діяльнісний та професійно-особистісний.

Під психолого-педагогічною компетентністю вона розуміє сукупність певних якостей (властивостей) особи, які “зумовлюються високим рівнем її психолого-педагогічної підготовленості” і забезпечують “високий рівень самоорганізації професійної педагогічної діяльності”.

Підхід шостий: складовими загальної компетентності є часткові компетентності [5; 6].

У результаті наукового аналізу психолого-педагогічних джерел нами уточнено дефініції цих понять і адаптовано їх до соціально-економічної компетентності.

Професійна компетентність – це якість людини, яка володіє всебічними знаннями і вміннями зі свого фаху, готова до їх творчого застосування, дотримується загальнолюдських та християнських цінностей, а також спрямована на постійну самоосвіту і самовдосконалення.

Соціально-гуманітарна компетентність майбутнього фахівця – це сукупність засвоєних загальногуманітарних та соціальних знань і сформованих відповідних навичок і вмінь, а також набутий професійний досвід, які необхідні фахівцям для виконання професійних обов’язків.

Висновки. Отже, проведений словниковий і науковий аналіз розуміння і використання понять “компетентність” та “компетенція” показав, що єдиного підходу немає.

Перспективи подальших наукових розвідок у даному напрямі. Вищезгадані поняття часто наповнюються іншим змістом, який продиктований змінами у тенденціях розвитку вітчизняної освіти, а також приватною зацікавленістю конкретного дослідника, особливостями його розуміння дійсності. Звідси з’являються неузгоджені один з одним види, функції, структура компетентностей і компетенцій, відсутній механізм їх визначення, що є предметом подальших наукових досліджень.

Список використаної літератури

1. Банько Н. А. Формирование профессионально-педагогической компетентности у будущих инженеров : дисс. ... канд. пед. наук : 13.004.04 / Н. А. Банько. – Волгоград, 2002. – 174 с.

2. Бондар Л. Проблема громадянської компетентності / Л. Бондар // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2003. – № 3. – С. 64.
3. Бондар С. П. Компетентність особистості – інтегративний компонент навчальних досягнень учнів / С. П. Бондар // Біологія і хімія в школі. – 2003. – № 2. – С. 8–10.
4. Компетенция/компетентность // Глоссарий терминов рынка труда, разработки стандартов образовательных программ и учебных планов / Европейский фонд образования (ЕФО). – Б. г., 1997. – С. 63.
5. Овчарук О. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти / О. Овчарук // Стратегія реформування освіти в Україні. – К. : К.І.С., 2003. – С. 13–41.
6. Овчарук О. В. Розвиток компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири міжнародної спільноти / О. В. Овчарук // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий світовий досвід та українські перспективи (бібліотека освітньої політики). – К. – С. 6–16.
7. Пометун О. І. Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн / О. І. Пометун // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий світовий досвід та український перспективи (бібліотека освітньої політики). – К. – С. 16–26.
8. Родигіна І.В. Компетентісно-орієнтований підхід до навчання / І. В. Родигіна. – Х. : Вид. група “Основа”, 2005. – 96 с. – (Бібліотека журналу “Управління школою”; Вип. 8(32).
9. Nutmacher Walo. Key competencies for Europe//Report of the Symposium Berne, Switzezland 27–30 March, 1996. Council for Cultural Co-operation (CDCC) //Secondary Education for Europe Strsburg, 1997.
10. Short E. Competenc Reexamined. – 1984.
11. Short E. Competence: Inquires into Its Meaning and Asquistion in Educational Setting. – 1984.
12. Short E. The Concept of Competence: Its Use and Misuse in Education // Journal of Teacher Educatuin. – 1985. – Vol. 36. – № 2. – P. 5.

Рецензент – кандидат педагогічних наук, доцент Тушко К. Ю.

Стаття надійшла до редакції 24.11.2016.

Дьяк В. Теоретические основы формирования социально-гуманитарной компетентности будущих специалистов

В статті автор розкриває особливості розвитку компетентного підходу, етапи його становлення. На основі аналізу наукової, психолого-педагогічної літератури автори досліджують основні поняття і категорії даного підходу: компетенція, компетентність, професіоналізм, кваліфікація і виводять поняття соціально-гуманитарної компетентності.

Ключевые слова: *компетенция, компетентность, профессионализм, квалификация, социально-гуманитарная компетентность.*

Dyjak V. **Theoretical grounds of social and humanitarian competence of future specialist's formation**

The article reveals peculiarities of competence approach, stages of its development. Based on the analysis of scientific, psychological and educational literature the authors explore the basic concepts and categories of this approach: competence, professionalism, and qualification distinguish the concept of socio-humanitarian competence.

Keywords: *competence, professionalism, qualification, social and humanitarian competence.*